

Міністерство освіти і науки України
Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка
Факультет спеціальної освіти, психології і соціальної роботи
Кафедра загальної та практичної психології

Кваліфікаційна робота
(магістра)

з теми: «**ВЗАЄМОЗВ'ЯЗОК КРЕАТИВНОСТІ ТА МОРАЛЬНОГО
РОЗВИТКУ ПІДЛІТКІВ**»

Виконала: студентка 2 курсу
Ps1-M23z групи
спеціальності 053 Психологія
(заочна форма навчання)
Білошніченко Галина Антонівна

Керівник:
Чайковська Оксана Миколаївна,
кандидат психологічних наук,
доцент, доцент кафедри
загальної та практичної психології

Рецензент:
Онуфрієва Ліана Анатоліївна,
доктор психологічних наук,
професор, завідувач кафедри
загальної та практичної психології

Кам'янець-Подільський – 2024 р.

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. ТВОРЧІ ЗДІБНОСТІ ЯК ПРЕДМЕТ ПСИХОЛОГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ	8
1.1. Наукові підходи до вивчення творчого потенціалу осіб підліткового віку.....	8
1.2. Соціально-психологічні умови розвитку творчих здібностей підлітків.....	13
1.3. Вплив позашкільної діяльності на розвиток креативності підлітків.....	21
1.4. Психологічні детермінанти морального вибору у підлітковому віці.....	27
1.5. Креативність як чинник розвитку моральних якостей підлітків	34
Висновки до першого розділу.....	38
РОЗДІЛ 2. ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ СПЕЦИФІКИ ВЗАЄМОЗВ'ЯЗКУ КРЕАТИВНОСТІ І МОРАЛЬНОГО РОЗВИТКУ ПІДЛІТКІВ	41
2.1. Організація та проведення емпіричного дослідження.....	42
2.2. Аналіз результатів емпіричного дослідження	57
2.3. Програма роботи з особами підліткового віку щодо розвитку креативності.....	64
Висновки до другого розділу	73
ВИСНОВКИ	75
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ	78
ДОДАТКИ	87

ВСТУП

Актуальність дослідження. Дослідження процесів формування творчої особистості вже тривалий час є предметом зацікавленості фахівців у галузі психології, педагогіки та інших гуманітарних наук. Розвиток високого рівня креативних здібностей у школярів є ключовим аспектом, адже саме творчі особистості здатні ефективно функціонувати в умовах невизначеності та складності, застосовувати креативний підхід до вирішення професійних і життєвих завдань. Крім того, прагнення до творчості сприяє особистісному розвитку та розкриттю потенційних можливостей.

Забезпечення умов для розвитку творчого потенціалу особистості є одним із важливих завдань вікової та педагогічної психології, яке адаптується до специфіки різних вікових категорій. Формування особистості підлітків тісно пов'язане з їхнім духовним розвитком, успіхами в навчанні та взаємодією з оточенням. У цьому віковому періоді одним із визначальних чинників є розвиток творчих здібностей, що реалізується через залучення підлітків до різноманітної творчої діяльності.

Дослідження та практичний досвід свідчать, що підлітковий вік є найсприятливішим періодом для розвитку креативності. Важливу роль у цьому процесі відіграє досвід, здобутий дитиною як у сімейному колі, так і в позашкільній діяльності.

Аналіз наукових праць підтверджує, що проблема розвитку здібностей і творчого потенціалу особистості привертала увагу багатьох учених і педагогів, серед яких В. Біблер, Ю. Бородай, М. Данилов, К. Кедрів, В. Бутенко, Л. Виготський, В. Давидов, Д. Ельконін, О. Леонт'єв, Я. Пономар'єв, С. Рубінштейн, В. Алфімов, В. Андрєєв, Д. Вількеєв, В. Кан-Калик, О. Кульчицька, В. Моляко, А. Маслоу, К. Роджерс та інші.

У роботах згаданих науковців питання розвитку творчого потенціалу в підлітковому віці залишається дослідженим лише частково. Існуючі праці здебільшого розглядають окремі аспекти вдосконалення креативності учнів,

тоді як питання формування творчого потенціалу та здібностей підлітків в умовах освітнього процесу залишаються недостатньо вивченими. Спорадичні прояви креативності в учнів мають нестійкий характер через слабку мотиваційну складову, яка часто задовольняє лише поточні потреби підлітків. Причини цього можуть бути різними: від розчарування отриманим результатом до повного задоволення ним, що знижує подальшу мотивацію. Як наслідок, недостатньо розвинуті здібності та творчий потенціал формують психологічну проблему.

Актуальною залишається проблема дослідження морального вибору у підлітковому віці, що потребує всебічного аналізу. Необхідність детального вивчення психологічних чинників, які впливають на формування моральних орієнтирів, зростає. Серед ключових проблем: зниження суспільної ваги моральних норм і цінностей, лібералізація моральних стандартів серед молоді, конфлікти між особистими переконаннями й загальноприйнятими нормами, а також переорієнтація на інші цінності, такі як національна свідомість, патріотизм чи сімейні традиції, під впливом соціально-політичної ситуації в країні.

Підлітки сучасності постійно перебувають у потоці значного обсягу інформації, яка формує їхнє уявлення про світ. Медійний простір має значний вплив на формування суспільної думки, сприяє соціалізації, впливає на моральні цінності та культурні орієнтири. Соціальні мережі, такі як Instagram, TikTok і Telegram-канали, стали невід'ємною частиною їхнього повсякдення. Ці платформи, часто не підлягаючи цензурі, відображають широкий спектр ідей і поглядів, що може негативно впливати на формування моральних цінностей підлітків.

У контексті зазначених проблем, дослідження морального розвитку підлітків набуває особливої актуальності. Зокрема, важливим завданням є виявлення та аналіз психологічних чинників, які впливають на ухвалення моральних рішень, що стало об'єктом уваги багатьох сучасних науковців.

Дослідження, виконані як зарубіжними, так і українськими вченими (зокрема Ф. Аквінським, Ж.-П. Сартром, З. Фрейдом, Е. Фроммом, Л. Кольбергом, М. Блеттом, Х. Ремшмідтом, а також І. Бехом, І. Булах, С. Максименком, Н. Бігун, О. Матвієнко та іншими), доводять, що моральний вибір є усвідомленим і цілеспрямованим процесом, який базується на раціональній діяльності й має певну мету. Цей аспект є важливою складовою особистості, що впливає на загальний моральний розвиток і визначає етичні орієнтири молодого покоління.

Теоретичні напрацювання свідчать, що вчені розглядають моральний вибір як фундаментальну характеристику особистості, яка сприяє формуванню моральних цінностей у молоді. Особливу важливість це питання має для підліткового віку, оскільки саме в цей період відбувається становлення системи цінностей, яка супроводжуватиме людину впродовж усього життя.

Розвиток моральної сфери підлітків багато в чому залежить від рівня сформованості їхньої ціннісної системи. Поняття загальнолюдських цінностей та моральних принципів висвітлюють різні аспекти цього процесу і суттєво впливають на прийняття моральних рішень.

Соціальна значущість цієї проблеми, а також недостатній рівень її наукової розробки зумовили вибір теми дослідження: «Взаємозв'язок креативності й морального розвитку підлітків».

Об'єкт дослідження – креативність як основа творчого потенціалу особистості та моральний розвиток підлітків.

Предмет дослідження – взаємозв'язок між креативністю та моральним розвитком підлітків.

Мета дослідження: визначити взаємозв'язок між рівнем креативності та моральним розвитком підлітків.

Гіпотеза дослідження: у підлітків, які залучені до творчої діяльності, рівень креативності є вищим порівняно з тими, хто не бере участі у творчих

процесах. Відповідно, розвиток креативності має позитивний вплив на моральний розвиток підлітків.

Завдання дослідження. Для досягнення поставленої мети передбачено виконання таких завдань:

1. Провести теоретичний аналіз наукових праць, присвячених досліджуваній проблемі.
2. Дослідити соціально-психологічні чинники, що впливають на розвиток творчих здібностей у підлітковому віці.
3. Розробити методичний інструментарій для оцінювання рівня креативності підлітків.
4. Встановити за допомогою емпіричного дослідження взаємозв'язок між креативністю та моральним розвитком у підлітків.
5. Створити програму розвитку креативності для підлітків, спрямовану на їхній моральний розвиток.

Методи дослідження: для виконання завдань дослідження було розроблено програму, яка передбачає використання комплексу взаємопов'язаних методів, зокрема: *теоретичні методи:* аналіз психологічних, філософських і педагогічних джерел, теоретичне моделювання; *емпіричні методи:* анкетування, використання психодіагностичних методик, метод експертних оцінок, самоаналіз тощо.

Експериментальна база дослідження. У дослідженні взяли участь 60 підлітків Технічного ліцею Шевченківського району м. Києва та Будинку дитячої творчості Шевченківського району м. Києва.

Теоретична значущість дослідження полягає в уточненні та розширенні знань про соціально-психологічні умови розвитку творчих здібностей у підлітків. У роботі визначено психологічні чинники, що впливають на здійснення морального вибору підлітками, серед яких гідність, совість, емпатія, доброчесність, моральний обов'язок, мотивація, відповідальність, свобода вибору та справедливість. Кожен із цих чинників відіграє провідну роль на різних етапах прийняття рішень.

Практична значущість дослідження полягає у можливості застосування отриманих результатів практичними психологами в роботі з підлітками для розвитку їхніх креативних здібностей. Розроблені методичні рекомендації можуть бути використані у викладанні вікової та педагогічної психології у закладах вищої освіти, сприяючи підготовці майбутніх педагогів і психологів.

Апробація результатів дослідження. Основні положення кваліфікаційної роботи відображено в публікаціях автора, обговорено на засіданнях кафедри загальної та практичної психології Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка.

Результати проведеного дослідження доповідалися автором та отримали схвалення на таких міжнародних конференціях: на IX Міжнародній науково-практичній конференції «Актуальні проблеми психології особистості на європейському просторі» (Кам'янець-Подільський, 15 лютого 2024 р.); VIII Міжнародній науково-практичній конференції (м. Кам'янець-Подільський, 21-22 травня 2024 р.).

Публікації. Білошніченко Г.А. Психологічні особливості прояву творчих здібностей у підлітків. *Актуальні проблеми психології особистості на європейському просторі*: Матеріали IX Міжнародної науково-практичної конференції, 15 лютого 2024 р. / за ред. С.Д. Максименка, Л.А. Онуфрієвої. Кам'янець-Подільський : Видавець Ковальчук О.В., 2024. С.49–52.

Чайковська О., Білошніченко Г. Психологічні детермінанти морального вибору в підлітковому віці. *Інновації партнерської взаємодії освіти, економіки та соціального захисту в умовах інклюзії та прагматичної реабілітації соціуму*: Матеріали VIII Міжнародної науково-практичної конференції (м. Кам'янець-Подільський, 21-22 травня 2024 р.). Кам'янець-Подільський : НРЗВО КПДІ, 2024. С. 277–278.

Структура роботи. Робота складається зі вступу, двох розділів, висновків та списку літератури, який нараховує 80 джерел, додатків, ілюстрована 3 таблицями та 4 рисунками.

ВИСНОВКИ

Аналіз теоретичних підходів до проблеми засвідчив, що поняття «креативність» у сучасній психології трактується як багатовимірне та багатоаспектне явище. У широкому розумінні це автономний феномен, що представляє собою цілісну систему, яка функціонує в усіх сферах діяльності людини. Креативність проявляється у вигляді творчого процесу, продукту (результату творчої діяльності) та властивостей особистості креативного типу. У вузькому сенсі її визначають як загальну універсальну здатність до творчості, яка тією чи іншою мірою притаманна кожній людині.

Аналізуючи різноманітні підходи до розуміння креативності, можна розглядати її як комплексне системне утворення, структурні компоненти якого визначають творчу природу людської діяльності. Це утворення формується і проявляється через діяльність за допомогою психологічних механізмів.

Науковці характеризують творчі здібності як індивідуальні психологічні особливості, що сприяють опануванню творчою діяльністю. Важливо визначити вміння, які потрібно розвивати у дітей, щоб забезпечити їм свободу дій у творчості, можливість самовираження та успішну реалізацію творчої активності.

Підлітковий вік є унікальним періодом життя, коли творчість може стати природним і універсальним способом самовираження. Багато досліджень підтверджують надзвичайний креативний потенціал цього вікового етапу. Тому ключовим завданням психологів і педагогів є створення сприятливих умов для стимулювання, підтримки та спрямування творчого розвитку особистості в цей важливий період.

Підлітки характеризуються природною здатністю до гнучкого сприйняття та мислення, бажанням відірватися від стереотипів і прагненням до оригінальності. Вони зазвичай шукають нове, нестандартне і незвичне, хоча це прагнення часто є несвідомим. У цьому віці формується внутрішнє

ставлення до світу, яке визначає, як підліток сприймає навколишню реальність, інших людей і себе. Особистість підлітка ще остаточно не сформована, і він відкритий для позитивних змін. Одним із ключових факторів, що сприяють розвитку особистості, є самовиховання. Підлітки можуть самостійно ставити перед собою цілі і досягати їх, цілеспрямовано працюючи над формуванням своїх особистісних якостей. Це створює міцну основу для розвитку їхньої креативності.

Розвиток творчих здібностей має позитивний вплив на формування особистості, зокрема на її здатність до самоактуалізації. Це особливо важливо для дітей, які тільки починають формувати свою особистість. Підлітковий вік є критичним для розвитку творчих здібностей, оскільки саме в цей час відбувається активне формування особистості, що завершується в юнацькому віці. У цьому віці активно проявляються моральні та соціальні установки, а також формується самосвідомість підлітка.

Моральний вибір у підлітковому віці є складним і багатограним процесом, що включає різні особистісні риси, соціальні установки, емоційні стани, мотивацію та інші аспекти. Крім того, моральний вибір має культурний вимір, в якому відображаються національні традиції, патріотизм та інші важливі компоненти. Такий вибір розглядається як моральна діяльність, що спрямована на вирішення конфлікту між добром і злом, керуючись принципами рівності, справедливості, відповідальності та свободи.

Психологічні чинники вибору — це внутрішні аспекти особистості, які визначають її моральний вибір. Встановлено, що серед цих чинників підлітків є моральні цінності, такі як гідність, совість, емпатія, доброчесність, моральний обов'язок, мотивація, відповідальність, свобода вибору та справедливість. Кожна з цих цінностей прямо впливає на прийняття морального вибору.

Згідно з результатами проведеного дослідження, рівень креативності підлітків, які беруть участь у творчому процесі, виявився вищим порівняно з підлітками, які не залучені до творчої діяльності.

Згідно з теорією розвитку моральності Л. Колберга, існують три рівні морального розвитку: преконвенційний, конвенційний і постконвенційний. Результати дослідження показують, що для дівчат участь у творчому процесі сприяє розвитку на конвенційному рівні моральності, але знижує рівень постконвенційного розвитку. Для хлопців участь у творчому процесі збільшує кількість на преконвенційному рівні, але зменшує на конвенційному рівні, не маючи впливу на постконвенційний рівень. Це вказує на те, що творча діяльність має різний вплив на моральний розвиток дівчат і хлопців підліткового віку.

Загалом, можна сказати, що більшість підлітків мають високий рівень креативності, здатні до нестандартного мислення та швидкого вирішення завдань. Однак є й учні з середнім рівнем креативності, яким необхідно розвивати творчі навички, здатність імпровізувати, проявляти ініціативу та прагнення досягати високих результатів.

На основі сучасних теоретичних підходів до креативності в психології, а також з урахуванням вікових особливостей підлітків та результатів емпіричного дослідження, була розроблена програма розвитку креативності підлітків. Метою програми є розвиток здатності підлітків генерувати оригінальні ідеї, виходити за рамки звичних схем мислення і швидко вирішувати проблеми. Завдання програми включають активізацію прагнення до творчого саморозвитку, формування позитивного ставлення до творчості, розвиток самоповаги, уміння генерувати нестандартні рішення, підвищення особистісної впевненості та незалежності, а також розвиток вербальної та невербальної креативності.

Перспективним напрямком досліджень є подальша розробка, впровадження та оцінка ефективності програми розвитку креативності серед підлітків.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Акімова О.В. Теоретико-методичні засади формування творчого мислення майбутнього вчителя в умовах університетської освіти : автореф. дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.04. Тернопіль, 2010. 43 с.
2. Аль-Фавади М.С. Розвиток креативної здібності студентів факультетів художньої освіти у процесі навчання декоративно-прикладному мистецтву: автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.02. Київ, 2017. 23 с.
3. Андрієвська В.В. Креативність. Енциклопедія освіти. / Гол. ред. В.Г. Кремень. Київ : Юрінком Інтер, 2008. С. 432.
4. Андрущенко В.П. Пріоритети для освіти ХХІ ст. *Вища освіта України. Тематичний випуск «Педагогіка вищої школи; методологія, теорії, технології»* 2009. № 3. Київ : Гнозис, 2009. С. 7–8.
5. Антонішина В.Л. Структурний аналіз креативності дітей старшого дошкільного віку. *Наукові праці Чорноморського державного університету імені Петра Могили комплексу «Києво-Могилянська академія»*. Сер. «Педагогіка». 2011. Т. 173. Вип. 161. С. 76–79.
6. Антонова О.Є. Сутність поняття креативності: проблеми та пошуки. Теоретичні і прикладні аспекти розвитку креативної освіти у вищій школі : монографія / за ред. О.А. Дубасенюк. Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І.Франка, 2012. С. 14–41.
7. Артюшина М.В. Взаємозв'язок соціально-психологічних та дидактичних умов групової навчальної діяльності студентів: автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.04. Київ, 2000. 20 с.
8. Балл Г.О. Духовність професіонала і педагогічне сприяння її становленню: орієнтири психологічного аналізу. *Професійна освіта: педагогіка і психологія: польсько-український щорічник*. Київ, 2000. С. 217–231.

9. Барановська Л.В. Авіаційний ВНЗ: освітнє середовище університету як детермінанта якості професійної підготовки студентів. *Вісник Львівської академії: зб. наук. пр. Серія: Педагогічні науки*. 2017. Вип. 1. С. 18–24.
10. Бех І. Духовні цінності як надбання особистості. *Рідна школа*. 2012. № 1/2 (997/998). С. 9–11.
11. Бех І.Д. Формувати у дитини почуття цінності іншої людини. *Педагогіка толерантності*. 2001. № 2. С.16–23.
12. Боришевський М.Й. Залежність розвитку альтруїзму особистості від спрямованості її самосвідомості. *Наукові записки Інституту психології ім. Г.С. Костюка АПН України*. Київ, 2000. Вип.20. Ч.1. С. 45–51.
13. Беженар А.А., Янківська Г.А. Розвиток креативності як спосіб формування компетентної особистості в загальній середній та професійній освіті. *Народна освіта*. 2017. Вип. 1. С. 62–67.
14. Безпалько О.В. Тренінг як інноваційна форма соціально-педагогічної роботи. *Соціальна педагогіка: теорія та практика*. 2004. № 1. С. 22–28.
15. Бережанська Д.Г. Педагогічні умови формування креативної компетентності старшокласників на уроках художньої культури. *Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова*. Серія 14 : Теорія і методика мистецької освіти. 2010. Вип. 9. С. 68–71.
16. Бех І.Д. Теоретико-прикладний сенс компетентнісного підходу у педагогіці. *Виховання і культура*. 2009. № 12. С.5–7.
17. Бистрова Ю.В. Формування креативної компетенції у вищій школі: поняття й особливості змісту. *Право та інноваційне суспільство*. 2014. № 2. С. 16–24.
18. Білецька М.В. Творчість як суб'єктивна передумова креативного розвитку особистості: теоретико-методологічні підходи. *Науковий вісник Мелітопольського державного педагогічного університету*. Серія: Педагогіка: зб. наук. пр. / Мелітоп. держ. пед. ун-т ім. Богдана Хмельницького–Мелітополь, 2011. № 6. С. 6–13.

19. Білінський А.М. Творче освітньо-інформаційне середовище як чинник розвитку особистості вчителя. *Наукові записки*. Серія: Педагогіка. 2012. № 2. С. 15–21.
20. Болтівець С.І. Духовність і мораль у молодіжному середовищі. *Всеукраїнський науково-популярний журнал «Дивосвіт»*, 2003. №2. С. 252 – 254.
21. Боксгорн В. В. Формування професійної креативності в майбутніх соціальних педагогів : дис. ... канд.. пед. наук : 13.00.05 / Південноукраїнський нац. пед. ун-т ім.. К.Д. Ушинського. Одеса, 2012. 231 с.
22. Бондарєва Л.І. Навчальний тренінг як засіб професійної підготовки майбутніх менеджерів організацій в економічних університетах : дис. кан. пед. наук : 13.00.04 / Інститут педагогіки і психології професійної освіти АПН України Київ, 2007. 250 с.
23. Булах І.С. Психологія особистісного зростання підлітків: реалії та перспективи. Вінниця. ТОВ «Нілан-ЛТД». 2016. С. 340.
24. Валюк В. Розвиток креативності як складова професійної підготовки майбутніх учителів хімії. *Нова педагогічна думка*. 2016. № 2. С. 83–86.
25. Виноградська М.П. Тренінг розвитку креативності як метод роботи практичного психолога. *Збірник наукових праць Хмельницького інституту соціальних технологій Університету «Україна»*. 2012. № 6. С. 35–38.
26. Волкова Н.П. Засоби стимулювання та мотивації творчої діяльності студентів. *Вісник Університету імені Альфреда Нобеля*. Серія : Педагогіка і психологія. 2017. № 1. С. 161–169.
27. Глазкова І.Я. Проблема бар'єрів у сучасній педагогічній науці. *Педагогіка формування творчої особистості у вищій та загальноосвітній школах* : зб. наук. праць Запорізького Класичного приват. ун-ту. 2011. № 14. С. 129–137.

28. Глузман О.В. Базові компетентності : сутність та значення в життєвому успіху особистості. *Педагогіка і психологія*. 2009. № 2. С. 51–61.
29. Глущенко С.В. Новели судової реформи: поняття професійної етики та добросовісності в контексті кваліфікаційного оцінювання судді (кандидата на посаду судді). *Часопис цивільного і кримінального судочинства*, №6. 2016. С. 221.
30. Гопка О.М. Творчий потенціал особистості як наукова категорія. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова. Творча особистість учителя : проблеми теорії і практики* : зб. наук. праць. Серія 16. 2016. Вип. 27(37). С. 11–14.
31. Грек О.М. Візуальна креативність в структурі візуально-мисленнєвої діяльності. *Наука і освіта*. 2007. № 4-5. С. 31–35.
32. Дімітрова-Бурлаєнко С.Д. Взаємозв'язок інтелекту і креативності іноземних студентів технічних університетів. *Теоретичні, прикладні та особистісні аспекти використання новітніх педагогічних технологій у мовній підготовці іноземних студентів*: матеріали міжнар. наук.-метод. Семінару. 25 січня 2018 року. Харків: ХНАДУ, 2018. С. 84–88.
33. Дімітрова-Бурлаєнко С.Д. Генеза поняття «креативна компетентність» у контексті психолого-педагогічних досліджень. *Педагогіка та психологія*: зб. наук. праць Харківського нац. пед. ун-ту ім. Г.С.Сковороди. 2017. Вип.58. С. 3–14.
34. Дунаєва О.М. Інтерактивна технологія формування педагогічної креативності. *Психолого-педагогічні проблеми сільської школи*: зб. наук. праць УПДПУ ім. П.Тичини. 2007. Вип. 19. С. 138–143.
35. Жигайло О.О. Психолого-педагогічні аспекти формування креативного мислення дітей молодшого шкільного віку. *Проблеми сучасної психології*: збірник наукових праць КНПУ імені Івана Огієнка, Інституту психології ім. Г.С. Костюка НАПН України. 2015. Випуск 12. С. 393–401.

36. Журба К.О. Форми організації виховання. *Енциклопедія освіти* гол. ред. В.Г. Кремень. Київ: Юрінком Інтер, 2008. С. 967.
37. Зимянський А.Р. Моральна рефлексія та моральна саморегуляція як психологічні механізми розвитку моральної самосвідомості особистості підлітка. *Наукові записки. Серія «Психологія і педагогіка»*. Острог, 2008. Вип. 10. С. 116–120.
38. Зязюн І.А. Інтелектуально творчий розвиток особистості в умовах неперервної освіти. *Неперервна професійна освіта: проблеми, пошуки, перспективи* : монографія. Київ : Вид-во «Віпол», 2000. С. 11–57.
39. Іванченко А.О. Психологія креативності особистості: теоретико-методологічний та прикладний аспекти : автореф. дис. ... доктора психол. наук : спец. 19.00.01. Харків, 2017. 40 с.
40. Єгорова Є.В. Ціннісні орієнтації старшокласників в умовах соціально-економічного реформування українського суспільства. *Педагогічний процес: теорія і практика*. Київ : П/П «ЕКМО», 2004. Вип. 2. С. 344–351.
41. Єрмусевич О.І. Психологічне консультування сім'ї: морально-ціннісна проблематика. *Актуальні проблеми психології: Консультативна психологія і психотерапія* / За ред. С.Д.Максименка, З.Г. Кісарчук. Київ, 2003. Том. 3. Вип. 2. С. 69–78.
42. Інтерактивні методи навчання – запорука розвитку творчої особистості: метод. посібн. / упор. М.М. Трачук. Чернівці, 2013. 37с.
43. Кириченко Р.В. Особливості розвитку креативності майбутніх педагогів. *Актуальні проблеми психології: збірник наукових праць Інституту психології імені Г.С.Костюка*. 2013. Том X: Психологія навчання. Генетична психологія. Медична психологія. Вип. 25. С.185–193.
44. Клочек Л.В. Соціальна справедливість у педагогічній взаємодії: психологічний вимір: монографія. Харків: Мачулін, 2018. 456 с.
45. Кравчук В.М. Доброчесність як деонтологічна норма поведінки. *Міжнародна науково-практична конференція*. Київ. 2021. С. 218.

46. Кравченко І.В. Формування у підлітків позитивної мотивації до здійснення моральних вчинків. *Педагогіка та психологія*. Київ, 2011. Вип. 39. С. 64–69.
47. Ковтун Н.М. Співвідношення морального і вольового у контексті дослідження соціальної активності. *Гуманітарний вісник Запорізької державної інженерної академії*: зб. наук. пр. / гол. ред. В.Г. Воронкова. Запоріжжя: Вид-во ЗДІА, 2013. Вип. №53. С. 73–81.
48. Кучерявий О.Г. Педагогіка: особистісно-розвивальні аспекти : навч. посіб. для студентів ВНЗ. Київ : Слово, 2014. 436 с.
49. Лобода О.В. Креативність як основа психічного здоров'я особистості. *Наука і освіта*. 2010. №3. С. 61–65.
50. Макаревич О.П. Психологія регуляції поведінки особистості у складних ситуаціях. Київ: Оріяни, 2001. 223 с.
51. Максименко С.Д. Психічне здоров'я дітей. *Авторські програми з психології*. Київ: Шкільний світ, 2002. С. 4–10.
52. Маноха І.П. Провідні методологічні конструкти сучасної психології та перспективи їх подальшого розвитку: структуралізм. *Актуальні проблеми психології: Наукові записки Інституту психології ім Г.С.Костюка АПН України* / За ред. С.Д. Максименка. Київ.: НОРА-Друк, 2001. Вип. 21. С. 177 – 189.
53. Моляко В.О. Стратегії творчої діяльності. Київ: «Освіта України», 2008. 702 с.
54. Лю Янь. Порівняльний аналіз розвитку творчих здібностей і вираженості психологічних бар'єрів у молодших підлітків України та Китаю. *Актуальні проблеми психології*: збірник наукових праць Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України. Т. 12. «Психологія творчості». Вип. 26. 2019. С. 157–166.
55. Молчанова О.М. Вплив окремих моральних якостей особистості на розвиток совісті особистості юнацького віку. *Проблеми загальної та педагогічної психології. Збірник наукових праць Інституту психології ім.*

Г.С.Костюка АПН України / За ред. С.Д. Максименка. Том XI, част.5. Київ, 2009. С.228–229.

56. Моляко В.О. Творчий потенціал людини як психологічна проблема. *Обдарована дитина*. 2005. № 6. С. 2–11.
57. Мороз Л.М. Основні підходи до інтерпретації креативності в зарубіжних дослідженнях. *Наукові записки Ніжин. держ. ун-ту ім. Миколи Гоголя*. Сер. : Психолого-педагогічні науки. 2012. № 7. С. 29–35.
58. Ніколенко К.В. Креативність як соціокультурний фактор існування людства. *Наукові записки Нац. ун-ту «Острозька академія»*. Серія «Філософія». Вип.10. 2012. С. 187–196.
59. Павлик Н.В. Психологія гармонізації характеру в юнацькому віці: монографія. Київ: Логос, 2015. С. 366–383.
60. Пов'якель Н.І., Розова Т.М. Практична психологія креативності : навч. посіб. для студ. психол. спец. Київ : НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2010. 321 с.
61. Павленко В.В. Креативність учителя як чинник розвитку педагогічної творчості. *Формування дидактичної компетентності педагогів дошкільної та початкової освіти: збірник науково-методичних праць ЖДУ ім. І. Франка*. 2015. С.145–150.
62. Пилюк О.П. Розвиток креативності як компонент професійної компетентності студентів. *Наука і освіта*. 2009. № 7. С. 170–172.
63. Помиткін Е.О. Психологія духовного розвитку особистості: монографія. Київ: Нашчас, 2005. С. 280.
64. Розіна І.В. Психологічні особливості взаємозв'язку між креативністю та інтелектом у підлітковому віці. *Наука і освіта*. 2007. № 4–5. С. 140–142.
65. Розова Т.М. Креативність як чинник розвитку професійно-комунікативних здібностей майбутніх психологів : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук : спец. 19.00.07. Київ, 2007. 21 с.

66. Роціна С.М. Розвивальне освітнє середовище навчального закладу як умова особистісного розвитку учнів. *Педагогічний альманах*: зб. наук. пр. / редкол. В.В, Кузьменко (голова) та ін. Херсон : РІПО, 2011. Вип. 12. Ч.1. 313 с.
67. Савчин М.В. Психологічний аналіз проблеми моральної свідомості та самосвідомості особистості. *Педагогіка і психологія професійної освіти*. Київ, 2005. №4, С. 115–131.
68. Савчин М.В. Психологія відповідальної поведінки: монографія. Івано Франківськ: Місто НВ, 2008. С. 280.
69. Савчин М.В. Вікова психологія : навч. посіб. 2-ге вид. Київ : Академвидав, 2009. 360 с.
70. Семененко І.Є. Формування креативної компетентності у процесі професійної підготовки студентів ВНЗ. *Педагогіка та психологія* : зб. наук. пр. Харк. нац. пед. ун-ту ім. Г.С. Сковороди. 2017. Вип.59. С.221–229.
71. Симоненко С.М., Грек О.М. Візуальна креативність: діагностика та комп'ютерні технології розвитку : монографія. Одеса : Фенікс, 2010. 200 с.
72. Сорока Г.І. Сучасні виховні системи та технології: навч.-метод. посіб. Харків, 2002. 128 с.
73. Теоретичні і прикладні аспекти розвитку креативної освіти у вищій школі : монографія / за ред. О.А. Дубасенюк. Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2012. 283 с.
74. Ткаченко Л.І. Креативність і творчість: сучасний контент. *Освіта та розвиток обдарованої особистості*. 2014. № 9-10 (28-29). С. 32–35.
75. Харцій О.М. Виявлення та розвиток креативності у студентів. *Вісник Харківського національного університету*. Серія «Психологія». 2011. № 985. С. 170–173.

76. Швай Р. Творчість, креативність та інновація як важливі поняття сучасної педагогіки. *Вісник Львівського університету: Сер.: Педагогічна*. 2009. Вип.25. Ч 2. С. 74–81.
77. Яременко Л. Креативність як творчість: спільне та відмінне. 2010. № 4. С. 117–123.
78. Яременко Л. Вікові особливості формування творчих здібностей особистості. *Вісник Інституту розвитку дитини : зб. наук. праць*. 2011. Вип. 15. С. 137–145.
79. Ярошинська О. Креативність як провідний принцип побудови освітнього середовища у вищому навчальному закладі. *Проблеми підготовки сучасного вчителя*. 2010. № 5. С. 113–119.
80. Chignell, Andrew. Kant, Wood, and Moral Arguments. *Kantian Review*. 2022. №27 (1). P. 61–70. <https://doi.org/10.1017/S1369415421000716>